

**СЕМІОЗИС СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ:
КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ)**

Антоніна СТРІЛЬЧУК (Вінниця, Україна)

У статті висвітлюється когнітивно-семіотична специфіка синтаксичних конструкцій поетичних текстів. Виявлено, що семіозис синтаксичних одиниць залучає два етапи: перцепцію і семіотизацію, результатом яких відповідно є утворення позначуваного (смислу) і позначувального (форми) синтаксичних конструкцій вірша.

Ключові слова: *синтаксична конструкція, образ-схема, семіозис, позначувальне, позначуване, поетичний текст, когнітивна семіотика.*

The article highlights cognitive and semiotic peculiarities of syntactic constructions of poetic texts. It has been found out that semiosis of syntactic units is realized in two stages: perception and semiotization, which result accordingly in the formation of the signified (meaning) and the signifier (form) of syntactic constructions of a poetic text.

Key words: *syntactic construction, image-schema, semiosis, signifier, signified, poetic text, cognitive semiotics.*

Актуальність дослідження семіозису синтаксичних конструкцій вірша зумовлена спрямованістю сучасних когнітивно орієнтованих поетичних студій на виявлення і пояснення глибинних механізмів формування одиниць різних рівнів поетичного тексту [2; 10; 15]. Метою статті є висвітлення механізмів формування синтаксичних одиниць вірша з позицій когнітивно-семіотичного підходу, що передбачає вирішення таких завдань: розкрити когнітивно-семіотичну специфіку синтаксичної конструкції вірша, визначити етапи семіозису синтаксичних конструкцій поетичного тексту та виявити когнітивні моделі, які схематизують значення синтаксичних одиниць.

На сучасному етапі перспективним напрямом дослідження когнітивних механізмів мови й мовлення є когнітивна семіотика (Л. Брандт, П. А. Брандт)

[10] – новітня галузь філологічної науки, заснована на традиціях європейської та американської когнітивної лінгвістики (М. Джонсон, Дж. Лакофф, Р. Ленекер) [11; 13; 14] і семіотики (Р. Барт, У. Еко, Ч. С. Пірс, Р. Й. Якобсон) [1; 5; 8; 9], надбання яких інтегруються до її теоретико-методологічного апарату. Спираючись на здобутки цих напрямів, когнітивні семіологи намагаються пояснити специфіку семіозису – процесу пізнання об'єктів, подій, явищ навколишнього світу та відношень між ними і семіотизації (позначування) його результатів за допомогою словесних знаків.

У світлі когнітивно-семіотичного підходу *синтаксична конструкція* вірша тлумачиться як двостороннє когнітивно-семіотичне утворення, яке інкорпорує позначувальне (синтаксична форма) й позначуване (значення) [14, с. 5]. Єдність плану вираження й плану змісту уможлиблює знакову функцію синтаксичної конструкції, пов'язану зі здатністю до номінації фрагментів навколишнього світу [7, с. 344]. Синтаксичними конструкціями поетичного тексту вважаємо предикативні одиниці: прості, складні речення та речення зі вставленими компонентами, дієприкметниковими зворотами тощо, а слова і словосполучення, що входять до їх складу, розглядаємо як елементи конструкцій.

З позицій когнітивної семіотики аналіз синтаксичних конструкцій художніх текстів спрямований на розкриття семіозису, тобто специфіки їх формування, яка полягає в співвіднесенні *позначувального* й *позначуваного* словесних знаків [3, с. 98]. Семіозис за своєю природою є когнітивно-семіотичним процесом, під час якого свідомістю "схоплюється", а конструкцією "позначається й виражається певний фрагмент дійсності, виділені факти й події" [6, с. 166]. Семіозис синтаксичних конструкцій поетичного тексту охоплює два етапи: *перцепцію* і *семіотизацію* [15, с. 409]. На етапі перцепції формується значення конструкції, яке в ході семіотизації отримує вербальне втілення в словесній формі синтаксичних одиниць поетичного тексту.

Згідно з принципом когнітивної відповідності синтаксичні конструкції як словесні знаки поетичного тексту співвідносяться з подіями та явищами

позамовного світу не прямо, а опосередковуються мисленням і свідомістю поета [там само, с. 167]. Значення конструкції формується в ході пізнавальної діяльності автора і являє собою когнітивний витвір (англ. construal), який конструюється у свідомості й опредметнюється в словесному знаку [6, с. 167]. Такий погляд на природу значення мовних одиниць отримав у когнітивній семантиці назву експерієнціалістського, тобто такого, що ґрунтується на досвіді людей як мислячих істот [4, с. 347]. Особливістю пізнавальної діяльності людини є той факт, що спочатку ми сприймаємо об'єкти навколишнього світу органами чуття в узагальненому, гештальтному вигляді [3, с. 26]. Згідно з цим підходом значення мовних одиниць виникають на доконцептуальній основі [4, с. 349] і мають *передконцептуальну структуру* – ядро.

Розглядаючи *позначуване* конструкцій поетичного тексту, ми відштовхуємося від гіпотези просторового представлення форми (The Spatialization of Form hypothesis), сформульованої Дж. Лакоффом [там само, с. 368] та розвиненої П. Діном [див.: 12, с. 180]. Згідно з цією гіпотезою категорії в цілому та мовні категорії зокрема розуміються індивідом на основі спільного для людства доконцептуального просторового досвіду, пов'язаного з усвідомленням будови власного тіла і специфіки його взаємодії з об'єктами навколишнього середовища [4, с. 73, 368]. Наш тілесний досвід не є аморфною масою, він структурований ментальними зразками, що постійно повторюються внаслідок взаємодії людини зі своїм фізичним і соціальним оточенням [там само, с. 348]. Ці відносно прості структури отримали в когнітивній лінгвістиці назву образ-схем, оскільки вони "виникають на предметно-образній, чуттєвій основі – як емпіричний образ предмета або явища" [3, с. 25] і водночас мають схематичну природу, відтворюючи об'єкти навколишнього середовища в узагальненому вигляді. Слід зауважити, що думки про несвідоме формування граматичних понять та їх співвідношень одне з одним висловлювалися ще на початку ХХ століття задовго до зародження когнітивної лінгвістики американськими антропологами та лінгвістами Ф. Боасом та Е. Сепіром, які

вважали, що здатність до сприйняття синтаксичних відношень є несвідомою і не пов'язана з будь-якими інтелектуальними зусиллями [див.: 9, с. 18, 19].

До просторових образ-схем, які найчастіше розглядаються в працях з когнітивної семантики й граматики, належать ЗВЕРХУ – ЗНИЗУ, ПОПЕРЕДУ – ПОЗАДУ, ВСЕРЕДИНИ – ЗОВНІ, БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО, ОБ'ЄКТ, ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ, ВМІСТИЩЕ, ШЛЯХ, ЗВ'ЯЗОК, РІВНОВАГА, СИМЕТРІЯ, ЦИКЛ тощо [4, с. 348, 353-359; 11, с. 126]. Хоча образ-схеми і є узагальненими, гештальтними структурами, вони структуровані певними елементами, що отримали в сучасній когнітивній лінгвістиці назву *концептуальних ознак* [2, с. 137-138; 3, с. 29; 4, с. 355]. Наприклад, концептуальними ознаками образ-схеми ВМІСТИЩЕ є *вміщення всередину, обмежений простір* [3, с. 147-148; 4, с. 355], образ-схема ШЛЯХ структурована такими концептуальними ознаками, як *рух уздовж певної траєкторії, пересування від однієї точки до іншої* [11, с. 113].

Згідно із цим підходом значення синтаксичних конструкцій поетичного тексту мають втілену природу, тобто вони виникають на основі тілесного досвіду і розуміються читачем, завдяки вкоріненості в його свідомості відповідних образ-схем. Просторовими образ-схемами, за допомогою яких осмислюються синтаксичні конструкції і відношення між їх елементами, є ОБ'ЄКТ, ЛІНІЙНА ШКАЛА, ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, ЗВ'ЯЗОК, ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ, ПОВТОРЕННЯ, РІВНОВАГА, ЦИКЛ, ПЕРЕШКОДА, ПОДІЛ, УЗГОДЖЕННЯ, ЗЛИТТЯ, ПОДІБНІСТЬ, КОНТАКТ, БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО [4, с. 378-379]. Отже, передконцептуальна структура – це смисл синтаксичної конструкції, який розуміється читачем через концептуальні ознаки наведених образ-схем, що мають здатність актуалізуватися в синтаксичній формі. У річищі експерієнціалістського розуміння такі синтаксичні обмеження, як порядок слів, зв'язки між елементами структури тощо, пояснюються не лише правилами синтаксису певної мови, а є семантично зумовленими [там само, 599-600]. Образ-схеми як структури тілесного досвіду, накладають *втілені обмеження* на формування синтаксичних конструкцій поетичного тексту [13, с. 506]. Виходячи з цього, укоріненість просторових образ-схем у нашому доконцептуальному досвіді дозволяє нам зрозуміти у

загальних, схемних обрисах синтаксичне значення конструкції поетичного тексту. Проілюструємо специфіку цього механізму на прикладах.

Оскільки людина сприймає навколишній світ як такий, що утворений дискретними об'єктами [11, с. 122], синтаксична конструкція розуміється читачем у термінах образ-схеми просторовий ОБ'ЄКТ, концептуальними ознаками якої є *існування в просторі, здатність до взаємодії з іншими об'єктами*. Структура синтаксичної конструкції осмислюється нами за допомогою образ-схеми ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, концептуальними ознаками якої є *конфігурація (взаємне розташування частин), цілісність, єдність* [4, с. 356-357, 377; 14, с. 512]. Так, будь-яке речення сприймається нами як ЦІЛЕ, елементи якого, тобто слова, словосполучення або прості речення як елементи складного речення, є ЧАСТИНАМИ, що існують у певній КОНФІГУРАЦІЇ. Конфігурація ЦІЛОГО не є довільною, вона ґрунтується на образ-схемі ЛІНІЙНИЙ ПОРЯДОК, концептуальними ознаками якої є *протяжність у горизонтальній площині, розташування в певній послідовності* [4, с. 368, 377-378].

Пояснимо роль зазначених образ-схем у розумінні синтаксичних конструкцій на прикладі поетичного уривка: *Life, friends, is boring. We must not say so. / After all, the sky flashes, the great sea yearns, / we ourselves flash and yearn* (Berrymann ATL, 1715). Аналізована конструкція є складним безсполучниковим реченням, що сприймається читачем за допомогою образ-схеми ОБ'ЄКТ, організований згідно з образ-схемою ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, в якій ЦІЛЕ співвідноситься з конструкцією як такою, а ЧАСТИНАМИ вважаються її елементи *the sky flashes, the great sea yearns, we ourselves flash and yearn*. Розташовані одна за одною послідовно, в ЛІНІЙНОМУ ПОРЯДКУ, вони відтворюють порядок подій позамовної дійсності, пропущений крізь призму світобачення автора поетичного тексту.

Відношення між головними і другорядними членами простого речення або між головною й підрядною частинами складного речення розуміються нами через образ-схему ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ, концептуальними ознаками якої є *важливість центру, залежність периферії від центру, підпорядкованість* [4, с.

353-359, 377; 11, с. 124-125]. У цьому напрямку головні члени речення, підмет і присудок, осмислюються нами як ЦЕНТР, від нього залежить ПЕРИФЕРІЯ, яку складають другорядні члени, напр., означення, що характеризує підмет, або обставина чи додаток, які залежать від присудка. Аналогічним чином ми сприймаємо і синтаксичні відношення між головним реченням, що розуміється як ЦЕНТР складнопідрядного речення, і підрядним як залежним від нього, яке становить ПЕРИФЕРІЮ конструкції. Так, наприклад, у сприйнятті складнопідрядного речення з підрядним порівняльним *Fear passes from man to man / Unknowing, / As one leaf passes its shudder / To another* (Simic PA, 2) синтаксична форма конструкції активує концептуальні ознаки образ-схеми ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ, на основі яких ми розуміємо головне речення *Fear passes from man to man* як синтаксично незалежне, якому підпорядковане підрядне порівняльне *As one leaf passes its shudder / To another*.

Специфіка синтаксичного зв'язку, за допомогою якого елементи синтаксичних конструкцій поетичного тексту поєднуються один з одним, розуміється нами завдяки вкоріненості в доконцептуальному досвіді образ-схеми ЗВ'ЯЗОК, концептуальними ознаками якої є *зв'язність, контакт, поєднання, взаємодія, взаємозалежність, співвідношення, внутрішня близькість, сполучення, скріплення, з'єднання чого-небудь із чимось* [4, с. 357, 377; 11, с. 117-119]. Саме ця образ-схема наділяє наше розуміння навколишнього світу зв'язністю. Образ-схема ЗВ'ЯЗОК є чи не найголовнішою для розуміння синтаксичних конструкцій, адже увесь синтаксис тим чи іншим чином ґрунтується на зв'язках і відношеннях. Пояснимо це на прикладі: *You are ice and fire, / The touch of you burns like snow* (Lowell NALW, 1299). Аналізована конструкція є складним безсполучниковим реченням, до якого входять дві частини, поєднані без сполучника. Оскільки ці речення сприймаються нами як ЧАСТИНИ ЦІЛОГО синтаксичної конструкції, які розташовані поряд, ми підсвідомо намагаємося встановити зв'язок між ними, який дозволить нам зрозуміти смисл конструкції. Це складне безсполучникове речення ми можемо перетворити на складносурядне речення із причиново-наслідковим зв'язком, вираженим сполучником *so*: *You are ice and fire, so the touch of you burns*

like snow. Таким чином, у синтаксичній формі конструкції об'єктивується концептуальна ознака *зв'язність* за допомогою безсполучникового зв'язку, що ґрунтується на образ-схемі ЗВ'ЯЗОК.

Розуміння хіазму, анафори, епіфори, паралелізму, тобто синтаксичних конструкцій, в основі яких лежить повторення певних елементів синтаксичного ланцюжка, пов'язане з образ-схемою ПОВТОРЕННЯ, концептуальними ознаками якої є *імітація, наслідування, подібність* [11, с. 126], напр.: *time is the school in which we learn / time is the fire in which we burn* (Schwartz РН, 13). Наведений уривок побудований на паралелізмі та анафорі. Частина синтаксичної конструкції є тотожними за будовою. Це складні речення з підрядними означальними, під час сприйняття яких у свідомості читача активується концептуальна ознака *подібність*, на основі якої дві частини конструкції сприймаються як подібні не лише за формою, але й за значенням. Така синтаксична конструкція актуалізує смисл: з одного боку, з плином часу люди вчаться, набувають досвіду, а, з другого, з кожною годиною наше життя минає.

Отже, результатом перцепції є формування смислу синтаксичної конструкції поетичного тексту, який виявляється через аналіз концептуальних ознак просторових образ-схем. Образно-схематичне значення синтаксичної конструкції – це схематична, гештальтна структура, яка відтворює події реальної або створеної автором поетичного тексту уявної дійсності лише в загальних обрисах. Наповнення синтаксичних конструкцій змістом здійснюється в ході концептуалізації: мисленнєвого конструювання явищ або подій навколишнього світу. Дослідження цього етапу семіозису становить подальшу перспективу дослідження синтаксичних конструкцій текстів сучасної американської поезії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барт Р. Основы семиологии // Структурализм: "за" и "против" / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1975. – С. 157–163.

2. Белехова Л. И. Словесный образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд: [монографія] / Лариса Іванівна Белехова. – [вид 2-е, доп. і перероб.]. – М.: ООО "Звездапад", 2004. – 376 с.

3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: [курс лекций по английской филологии] / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2000. – 123 с.

4. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф; [пер. с англ. И.Б. Шатуновский]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.

5. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения / Чарльз Сендерс Пирс; [пер. с англ. К. Голубович и др.]. – М.: Логос, 2000. – 448с.

6. Фурс Л. А. Форматы представления знаний в синтаксисе / Л. А. Фурс // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 166–181.

7. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Фундаментальные направления современной американской лингвистики / А.Ченки. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – С. 340–369.

8. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко. – СПб.: ТОО ТК "Петрополис", 1998. – 432 с.

9. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Роман Якобсон; [пер. с англ., фр., К. Голубович, Д. Епифанова, Д. Кротовой, К. Чухрукидзе, В. Шеворошкина]. – М.: Гнозис, 1996. – 248с.

10. Brandt L., Brandt P. A. Cognitive Poetics and Imagery [Электронный ресурс] / L. Brandt, P. A. Brandt. – 19 p. – Режим доступа: http://www.hum.au.dk/semiotics/docs2/pdf/brandt&brandt/cognitive_poetics.pdf

11. Johnson M. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago; L.: University of Chicago Press, 1987. – 227 p.

12. Kemmerer D. Is Syntax Based on Spatial Image Schemas in the Inferior Parietal Cortex? Evidence against Deane's Parietal Hypothesis / D. Kemmerer // Cognitive Linguistics. – 1998. – Vol. 9, № 2. – P. 180–188.

13. Lakoff G. M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.

14. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites / R. W. Langacker. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – V.1. – 516 p.

15. Tabakowska E. Linguistic expression of perceptual relationships: Iconicity as a principle of text organization (A case study) / E. Tabakowska // Form Miming Meaning: Iconicity in Language and Literature / Ed. by M. Nänny, O. Fischer. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. – P. 409–422.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. **ATL**: The American Tradition in Literature / [Ed. By G. Perkins]. – N.Y.: Mc Crawhill, Inc, 1994. – 2115 с.

17. **NALW**: The Northon Anthology of Literature by Women: The Tradition in English / [Ed. by Sandra M. Gilbert, Susan Cubar]. – N.Y.: W.W.Norton & Co., 1985. – 2457 p.

18. **PA**: The Postmoderns: The New American Poetry Revised / [Ed. by Donald Allen and George F. Butterick]. – N.Y.: Grove Weidenfeld, 1982. – 436 p.

19. **Schwartz PH**: Schwartz D. Poems [Електронний ресурс]. – 75 p. Режим доступу: http://www.poemhunter.com/i/ebooks/pdf/delmore_schwartz_2004_9.pdf

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Антоніна Стрільчук – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Наукові інтереси: когнітивна семіотика, когнітивна поетика, когнітивна граматики, лінгвосинергетика.